

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
KAKO UKLJUČITI STVARNOST U EMOTIVNI DOŽIVLJAJ NA ISPRAVAN NAČIN	17
1. AFEKTIVNA UTELOVLJENOST	29
1.1. Osnovni elementi emocija	29
1.2. Telo koje (se) oseća	32
<i>Fizičko telo i živo telo</i>	33
<i>Osećaj nije oset: priroda pobuđenja</i>	36
<i>Difuzna lokacija emocija i preplavljenost</i>	38
<i>Problem emocionalnosti i valenca emocija</i>	42
1.3. Dinamika afektivnosti: između pasivnosti i aktivnosti	53
<i>Emocijama svojstvena pasivnost</i>	53
<i>Transformacija pasivnosti u aktivnost</i>	63
1.4. Afektivna intencionalnost: angažman sa svetom	69
<i>Osećaji prema (Goldi)</i>	73
<i>Osećane evaluacije (Helm)</i>	78

<i>Uzdrmanost sveta iskustva (Ratklij)</i>	81
<i>Osećaj sposobnosti (Slabi)</i>	83
1.5. <i>Objekat emocija i osećaj stvarnosti</i>	93
<i>Uzroci, razlozi i mete</i>	96
<i>Formalni objekat emocija</i>	100
<i>Fokus</i>	102
<i>Značaj kao obeležje objekta</i>	104
<i>Sadržaj emocija</i>	108
<i>Nekonceptualni sadržaj emocija</i>	113
<i>Realnost objekta emocije</i>	115
<i>Horizont delanja</i>	125
<i>Suočavanje sa gubitkom: o objektu žaljenja</i>	129
1.6. <i>Afektivna (samo)svest</i>	136
<i>Nerefleksivna svest o svetu</i>	140
<i>Afektivni konstrukt sopstva</i>	143
2. <i>ANGAŽMAN SA DRUGIMA</i>	150
2.1. <i>Sram i socijalna samosvest</i>	153
<i>Sram i drugi</i>	159
<i>Sram i vrednosti</i>	162
2.2. <i>Empatija</i>	167
<i>Socijalna kognicija i slepa mrlja agensnosti</i>	171
<i>Angažman iz drugog lica</i>	175
<i>Briga za drugoga</i>	180
2.3. <i>Emocije sa drugima</i>	184
<i>Deljene emocije</i>	185
<i>Kolektivne emocije i društvena priroda ličnosti</i>	192
<i>Političke emocije i uzdrmanost društvene stvarnosti</i>	198

2.4. Ljubav	208
<i>Darivanje vrednosti</i>	214
<i>Intimna bliskost.</i>	217
<i>Jedinstvo pripadanja.</i>	226
3. LOGIKA EMOCIJA	231
3.1. Adekvatnost emocija	234
<i>Argument o podesnosti emocija zasnovan</i> <i>na fokusu.</i>	236
<i>Moralistička greška: probitačnost, prikladnost</i> <i>i podesnost</i>	239
3.2. Racionalni obrasci emocija	243
<i>Emotivna privrženost.</i>	243
<i>Jedinstvena evaluativna perspektiva.</i>	246
3.3. Uvažavanje značaja	252
<i>Kategorije uvažavanja značaja</i>	258
<i>ordo amoris (poredak ljubavi)</i>	264
4. AUTENTIČNOST EMOCIJA	272
4.1. Iskrenost	276
<i>Prihvatanje</i>	280
4.2. Identifikacija i vrednosti	283
<i>Ganutost i uspostavljanje hijerarhije vrednosti</i>	291
4.3. Relaciona autentičnost	294
NARATIVNO ZAOKRUŽIVANJE	302
LITERATURA	306

PREDGOVOR

Ideja o pisanju ove knjige začeta je za vreme pandemije kovida, kada je naše društvo bilo preplavljeno anksioznošću i strahom. Nakon toga stigao nam je rat u Ukrajini, pa na Bliskom istoku, a sa tim i svetska kriza koja nas je sve na različite načine uzdrmala. U Srbiji smo prošli i kroz tragične događaje u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“. Ja sam sam tokom pisanja ove knjige ostao bez nekoliko bliskih osoba. Ceo svet je u ovom poslednjem periodu već pun ne samo anksioznosti i straha nego i žaljenja, očaja i emotivne nemoci, besa, ljutnje... Moglo bi se reći da nam je možda i dosta emocija, i da nam treba da se malo odmorimo, ili da se očistimo od emocija. Ja pak mislim da nije stvar u tome da se očistimo *od* emocija, nego da *pročistimo* svoje emocije, u interakciji sa drugima i angažovanju sa svetom oko nas (što uzgred, iz razloga koje ovde ne mogu da navodim, mislim i da je osnovno značenje katarze). Pitanje je kako da dođemo do njihovog oblika koji je prikladan onome što se dešava i

našim sopstvenim vrednostima, i da nađemo način da u tim odnosima budemo punim srcem.

O emocijama je teško govoriti i još teže očekivati da njihovo teorijsko razmatranje može doprineti nekom poboljšanju. Čini se da obrazovanima sa emocijama ne ide ništa bolje nego neobrazovanima, pre svega u pogledu toga da u svojim emotivnim odnosima dišu punim plućima, a neretko su zbog zaokupljenosti svojim planovima i informacijama u tome i gori. Utisak je da naša uobičajena pretpostavka da od obrazovanja i znanja koje steknemo očekujemo neke mogućnosti koje prethodno nismo imali ne funkcioniše tako lako sa emocijama, ne računajući tu terapijske prakse koje i nisu deo našeg uobičajenog obrazovanja.

Jedna od osnovnih grešaka, na koju već neko vreme ukazuju fenomenološki orijentisani autori, jeste to što emocije posmatramo kao objekat, kao ono *što* doživljavamo, a ne kao način *kako* doživljavamo (nerazdvojnu trijadu) sebe-druge-svet. Prema klasičnoj slici označavanja naših sposobnosti i njihovog objekta možemo da govorimo o opažanju / i onome što opažamo, slušanju / i onome što slušamo, dodirivanju / i onome što dodirujemo, razumevanju / i onome što razumemo, delanju / i onome na čemu delamo, itd. – Emocije, nekim nesrećnim slučajem, olako završavaju na drugoj strani ove kose crte, iako je njihovo prirodno mesto s prve strane. To je nekada neophodno, u svrhe objašnjenja, u naučne svrhe, ili za potrebe introspekcije, kako bismo sebi pojasnili emocije koje imamo ili ih korigovali. Međutim, to nije način kako mi uobičajeno doživljavamo emocije i za svoju krajnju posledicu nema samo to da pogrešno razumemo mesto emocija u svojim životima, već i to da u njemu olako

zanemarujemo ono što je trebalo da bude na „drugoj strani“, ono na šta se emocije odnose – sebe, druge, svet.

Afektivna utelovljenost, tema prvog dela ove knjige, ne referira primarno na karakteristične telesne promene koje prate neke pojedinačne emocije, već na naš način afektivnog odnosa sa svetom. Iako je naše afektivno živo telo (u smislu nemačkog termina *Leib* koji označava naš doživljaj telesnosti, nasuprot *Körper*, koji označava fizičko telo) uobičajeno centrirano u našem fizičkom telu, zbog svojih relacionih, situacionih i narativnih svojstava ono nije na njega svodivo. Afektivno telo je, pre svega, telo u smislu našeg situiranog odnosa sa svetom ili nekim njegovim aspektima. U tom smislu, pitanje o afektivnoj utelovljenosti je pitanje o emotivnom angažmanu sa svetom oko sebe.

Emocije su u osnovi značajni susreti sa drugima i svetom koji podrazumevaju neki vid (pozitivne ili negativne) uzdrmanosti. Ta uzdrmanost je istovremeno i način na koji se ono što nam se dešava „uključuje“ u naš emotivni svet, kao nešto sa čime se suočavamo i što od nas zahteva da odgovorimo, sa čime smo upleteni. Izvesno je da naša izloženost stvarnosti može biti bolna – sama izloženost već može biti svojevrsan vid nelagodnosti. Međutim, to je istovremeno „pukotina“ kroz koju nam se svet i drugi otkrivaju, i kroz koju se, na kraju, i sami sebi otkrivamo kao socijalno i delatno sposobno izloženo biće.

Iako ova knjiga svakako ima za nameru da čitaoca okrene ka emotivnim aspektima života i na neki način bi da bude oda emocijama, to ne znači da mislim da su sve emocije u svakoj situaciji dobre. Mnoge naše emocije će biti neprobitačne ili štetne za ono što u datom kontekstu želimo

da postignemo. Neke emocije su uopšteno moralno nepoželjne ili nisu u skladu sa našim etičkim principima i očekivano je da ćemo hteti da ih izbegnemo ili korigujemo. Pre svega, emocije mogu biti nepodesne utoliko što ne odgovaraju onome što se zapravo dešava i na šta su usmerene, a s obzirom na naše sopstvene vrednosti i značaje. Emocije, takođe, mogu biti neautentične, ne samo u smislu neiskrenosti ili odsustva odgovarajuće veze sa našim identifikacijama, nego i u pogledu odnosa sa svojim objektom – odnosno u pogledu autentičnog odnosa sa svetom i drugima. Naći sebe i druge, i svet, ne znači da jurimo za različitim emocijama niti da neke izbegavamo, a posebno ne da jurimo da budemo srećni i zadovoljni. Pre je neophodno da nađemo način da se adekvatno emotivno suočimo sa situacijom.

Ova knjiga ne bi bila to što jeste ili je još pre ne bi ni bilo, da nije bilo različitih susreta sa mnogim značajnim drugima, počevši od porodice i višedecenijskih bliskih prijatelja. Zahvaljujem i recenzentima Adriani Zaharijević, Nebojši Gruboru i Uni Popović, koji ne samo da su svojim sugestijama značajno doprineli obliku ove knjige već su i svojim teorijskim radom značajno uticali na moj filozofski razvoj. Veliku zahvalnost dugujem koleginicama i kolegama sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji su bili stalna podrška i kroz različite spontane ili namerne debate i međusobna čitanja kokonstituisali stavove u ovoj knjizi – Željku, Ani, Veri, Krletu, Milici, Ivanu, Tamari, itd.; ekipi sa filozofije socijalnosti i iz laboratorije obrazovnih teorija; bivšem direktoru Petru Bojaniću i sadašnjoj direktorki Gazeli Pudar Draško; administraciji koja je tehnički omogućila da se ova knjiga realizuje. Istakao bih pomoć prijatelja (i kolega) koji su sa mnom

posvećeno radili na projektu *Intersubjektivnost afekata i društvena promena* kroz koji se dobrim delom ova knjiga razvijala: Olge Nikolić, Ane Đorđević, Srđana Prodanovića i Marjana Ivkovića; kao i Marka Lošonca koji je takođe svojim čitanjem pomogao u izradi ovog teksta. Na bespoštednim raspravama zahvaljujem još i Uni, Andreji i Stefanu, a Milici na pomoći u odabiru naslova. I posebno zahvaljujem svojoj terapeutkinji Jovani Lazarević, ne samo na predanom radu, dobronamernosti, strpljenju i empatiji, kao i nemalom doprinosu da pitanja iz ove knjige sagledam iz perspektive koja meni prethodno nije bila poznata, već i na tome što me je na najbolji način podsticala i učila da i ja svoje emocije proživim punim srcem i punim plućima, a što je na kraju značajno odredilo i šta u ovoj knjizi želim da kažem ili iznesem.